

ESKİ TÜRKLERDE TOPLUMSAL SİYASET ANLAYIŞI

Timur B. DAVLETOV

Özet

Günümüzde olduğu gibi eski dönemlerde de Türkler sosyal siyaset alanında çeşitli uygulamalar sahibi olmuş, bununla ilgili de hem yazıtlar hem de destan, masal gibi sözlü edebiyat kaynaklarında çok sayıda iz bırakmışlardır. Bunların incelenip gün ışığına çıkarılması ve günümüzde bu alandaki durumla kıyaslanması çok önemli bir alan temsil etmektedir. Bu araştırmada da bu alan üzerinde Türkçe, eski Türkçe, Hakasça, Rusça ve İngilizce kaynakların yardımıyla durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk halkları, eski Türkler, sosyal siyaset, Hakas Türkleri, Türk destanları

The Practice of Social Policy in Ancient Turks

Abstract

Turks have exercised various practices in the field of social policy in ancient periods as well in nowadays, and have left a lot of marks on ancient Turkic epitaphs, inscriptions, in such sources of verbal literature like epics, tales. It is very important to search and research those sources and compare them with present situation in this field. In this research author has concentrated over these sources by using relevant literature in Turkish, ancient Turkic, Khakas, Russian and English languages.

Key words: Turkic peoples, ancient Turks, social policy, Khakas Turks, Turkic epics

Giriş

Bu yazıda eski Türk döneminde uygulanan sosyal politika anlayışı üzerinde durulmuştur. Ancak ondan önce bu giriş bölümünde “eski Türk” kavramı üzerinde zamansal ve mekânsal boyut çerçevesinde durulmuştur. Bunun böyle yapılmasındaki amaç, sözü edilen bu dönemin tarihsel bağlamda hangi döneme denk geldiğini açıkça ortaya koymak, böylece kavram karmaşasından kaçınmaktır. Söz konusu bu dönemdeki sosyal siyaset ise doğal olarak sosyal sigorta boyutunda değil, sosyal yardım yaklaşımı bağlamında irdelenmiştir.

Eski Türk döneminde sosyal siyaset anlayışı konusunun seçimini, bu konunun araştırılması gereken bir alan olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemdeki sosyal siyaset yaklaşımını araştırdıkça Türklerin özgün tutum ve uygulamalarından söz edebileceğiz. Aynı zamanda da böyle bir araştırmanın neticesinde varılacak çıkarsamalar aslında Türk sosyal siyasetin dünü ile bugünü karşılaştırmak açısından çok elverişli bir zemin oluşturabilir.

Eski Türk döneminde sosyal siyaset anlayışı doğrultusunda ise günümüzde Moğolistan’ın kuzeyindeki Orhon Irmağı havzasında bulunan ve dünyada şekil benzerliği itibarıyla Rünik olarak da adlandırılan eski Türk yazıtlarından yararlanılmıştır.

Bunun yanı sıra sözlü edebiyat örnekleri olan kahramanlık destanlardan da istifade edilecektir. Özellikle Altay ve Sayan dağları bölgesinde ezelden beri yerleşik bulunan Yenisey Kırgızları ve onların soyundan gelen Hakas Türklerinin kahramanlık destan geleneğine konu kapsamında yer verilmiştir. Hakas Türklerine ait destan geleneğine yer verilmesinin nedeni Hakasların Altay ve Sayan bölgesinin yerli halklarından olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

Mitolojiye dahil olup anlatılarını genelde dünyanın yaratılmasından itibaren başlatan destanlarda kesin olarak tarihi dönemleri takip edilmesinin güç olması nedeniyle eski Türk dönemi çok geniş zamansal çerçevede ele alınmış olup, yalnızca MS. VI-VIII. yy’larıyla sınırlı tutulmamıştır. Bu itibarla eski Türk dönemi kavramı bu çalışmada zaman boyutunda günümüzden önce, yani Rusların Güney Sibirya’ya gelmesinin vuku bulduğu XVII-XVIII. yüzyıllara değin uzanan etnografya dönemiyle Milattan Önceki dönemi kapsayacak biçimde kullanılmıştır. M.Ö. döneme ilişkin olarak konu bağlamında elimizde her hangi bir yazılı kaynak bulunmadığı nedeniyle bu döneme yönelik araştırma sözlü halk edebiyatı örneklerinin içerik çözümlemesi yoluyla yürütülmeye çalışılmıştır.

Eski Türk dönemi kavramını daha da açabilmek için bu kavramla ilgili birkaç açıklamaya yer vermek daha lazım. Ama ondan önce Türk tarihi kavramını da ele almakta fayda var. Türk tarihi, tanınmış Türk sosyologlarından Orhan Türkdoğan'a (2004: 16) göre belirli kavim ya da yerden ziyade Türk ve başka isimler altında Türk toplumlarının bıraktığı tarihlerin bütünüdür. Türk tarihi konusunda verilen bu tanımlamanın, konumuz itibariyle de eski Türk kavramının içine giren coğrafya ve kavimler konusunda önemli bir açıklama olarak kabul edilebileceği aşikârdır.

Türk tarihinin ise belirli tarihsel dönemde değerlendirebilmek olanaklılığı yönünden teşkil ettiği güçlükler de bilinmektedir. Nitekim tanınmış Türk sosyal bilimcilerinden İbrahim Kafesoğlu bunu Türk toplumlarının çok farklı gelişme yolları, bu yolların çok farklı mekânlarda geçtiği nedeniyle Türk tarihinin herhangi belirli tarihsel zaman dâhilinde değerlendirmenin güç olduğunu ifade eder (Türkdoğan 2004: 16).

“Binlerce yıllık Türk tarihinin başlangıç noktasını ve yerini tespit etmek kolay” olmadığını, MÖ 4000 yıllarına ait Anav kültürü ile Afanasyevo (MÖ 3000), Andronovo (MÖ 1700) gibi dünyaca tanınmış kültürlerin proto-Türk olma ihtimalinin yüksek olduğunu, Karasuk¹ (MÖ 1200), Tagar ve Taştık (MÖ 700) kültürlerinin ise belirgin birer Türk kültürü olduğunu belirten Hasan Celal Güzel (2002: 7-11) gibi araştırmacıların yanı sıra Türklerin MÖ 4000’li yıllardan beri ortak bir dil konuştuğunu (Baykara 2002: 345-396) savunan görüşler de mevcuttur. Türklerin bu denli eski tarihlerden beri mevcudiyeti takip edilebilen ya da en azından tahmin edilebilen dilinin varlığı doğal olarak zengin sözlü geleneğe yol açmış, zaman içerisinde yazılı sisteme de dönüşmüştür. MÖ 4000 yılları bir gerçekse o halde sözlü edebiyat geleneğinde önemli bir yer tutan destanların da ihtivaları açısından çok eski dönemlerden 6000 yıla meydan okuyarak günümüze kadar bilgi ulaştırması ihtimali çok ilgi çekici bir şeydir.

Eski Türk kavramını tarihsel boyutta yerleştirmek adına tanınan Çin bilimcisi Wolfram Eberhard’ın MÖ 1050-249 yıllarında yaşayan ve tarih literatüründe “Chou”lar olarak tanınan toplumun Türk olduğuna ilişkin görüşüne de yer vermekte yarar vardır (Türkdoğan 2004: 13). Buna ilaveten, Çin tarihi kaynakların ilk Türk yöneticilerden MÖ 2000-1000 yıllardan beri söz ettiğini de unutmamak gerek (Güngör 2007: 11).

Kimi araştırmacılara göre ise Türk adının Gök Türk döneminden MÖ 2500’lü yıllara dek indiğini çeşitli kaynaklar vasıtasıyla izlenebildiği gibi Orta Çağlarda da Müslümanlık döneminde Orta Asya ile Akdeniz coğrafyasında yaşayan Türk hükümdarlarının hem kendileri hem de yabancılar tarafından

¹ Hakas Türkçesinde *harasuğ* “bulak”, “pınar” demek

kaleme alınan kayıtlarda Türk adı altında tanımlandıkları görülmektedir (Huncan 2005: 5-12). Yabancılar içerisinde bir örnek olarak 1310 yılında tamamlanan “Cami’üt-tevarih” adlı çalışmanın müellifi tanınmış Fars tarihçi Reşideddin Fazlullah [Raşid-ad-Din] (1952b: 7; Maynogaşeva’da 1997: 11-47) tarafından Türk ve Moğol asıllı halklar dahil olmak üzere Merkezi Asya’daki bütün göçer-konar/göçebe kavimleri Türk olarak adlandırdığı misali verilebilir. Moğolları da Türk olarak adlandıran Reşideddin Fazlullah (1248-1318) (1965: 72-75; Baykara’da 2002: 345-396) hatta Kuzey Afrika ile Hint Denizine dek uzanan bir coğrafyada yaşayan halkların Türk olduğunu ifade etmiştir. Yani burada, çok eski dönemlerden başlayıp dini kimliğin değişmiş olmasına karşın Orta Çağlarda da varlığını sürdüren Türk adının bir bütün olarak Türk tarihine devamlılık ve bütünlük kazandırdığı görülebilir. Bu da Orhan Türkdoğan’ın Türk tarihinin bir bütünlüklü süreç olduğuna ve herhangi bir kesiti ayrı ele alıp değerlendirilmesinin oldukça güç olduğuna ilişkin tezini daha da pekiştirmektedir.

İlk kez bir devletin adı olarak Türk ismi Çin kaynaklarına göre 552 yılında geçtiği bilinmektedir (Ekrem 2006: 5-24). Coğrafya olarak ise de erken Orta Çağlarda Türk adının Baykal-Hazar-Çin hududu içerisinde ortak bir siyasi kimlik niyetinde yabancılar tarafından bilinçli bir biçimde tarihte kullanılmasına da tanıklık edilebilmektedir (Ekrem 2006: 5-24). Yani, çeşitli isimler altında varlığını sürdüren Türk toplumları ortak bir kültürel ve siyasi kimlik olarak Türk adını benimsemiş olup bu husus çeşitli yabancı menşeli kaynaklar tarafından da güçlü bir biçimde ortaya konmaktadır (Ekrem 2006: 5-24).

Yenisey Kırgızlarının da Türk toplumlarına mensup olduğunu XV. yüzyılda kaleme aldığı kayıtlarla XIII. yy Kırgızların yaşamına ışık tutan tanınmış seyyah Abdürreşid ibn Nur al-Bakuvi (Bakülü) sözlerden öğrenebilmekteyiz. Al-Bakuvi Kırgız ülkesinin “altıncı iklim bölgesinde” yer aldığını ve başlarında bir Hanın olduğunu belirterek Kırgızların “onlar Türk’tür” ifadesiyle Türklere mensup olduğunu bildirmiştir (Kızılasov 1993: 108, 129-130).

Belki de eski Türkler kavramı, burada yer verilen bütün kaynaklar göz önüne alındığında, tam olarak isabetli bir kavram olarak algılanmayabilir, ayrıca eski Türkler kavramıyla belirli Türk kavimlerini ayırt etmek de pek kolay olmayabilir. Ancak söz konusu bu araştırmada bu kavram zaman boyutunda MÖ dönemden etnografya dönemine dek kapsayan bir süreci, kavimler olarak ise eski Türkler ulaşılabilir olan kaynaklardan hareketle Gök Türkler ile günümüz Hakasların ataları Yenisey Kırgızlarını ifade etmektedir.

Bununla birlikte arkeolojik boyutta eski Türk – ki buna proto-Türk kavramı da dâhildir – tarihsel dönem açısından yerleştirme kapsamında arkeolojik verilerin önemi büyüktür.

Tanınmış Sovyet arkeologlarından Kiselöv ve Çernikov yürüttükleri kazılar sonucunda Hakas-Minsuğ/Minusinsk bölgesinde yer alan Afanasyevo (MÖ 2000-1700) ve Andronovo (MÖ 1700-1200) dönem insanların proto-Türk olduğunu göstermiştir (Türkdoğan 2004: 15).

Sayan-Altay bölgesi ile Hakas-Minusinsk Vadisi proto-Türklerin ilk Türk anayurdu olarak tanımlanması (Kafesoğlu 2005: 52) ve bu topraklarda Afanasyevo kültürü (MÖ 2500-1700) döneminde yaşayan insanların “brakisefal savaşçı beyaz ırk” olup “Türk soyunun proto tipi” olarak tanımlanabilir olması (Ögel 1962: 3-8, 128, 196; Kafesoğlu’nda 2005: 49, 218) dolayısıyla bu durum hem konu hem de konu bağlamında irdelenecek bölge tercihimizi etkilemiştir. Çünkü böylece sosyal siyaset anlayışını incelerken de dünya Türklüğü içerisinde en eski dönemlere de bir anlamda ışık tutulabilmiş olacaktır. Bundan da ötesi, Sayan Altay dağlık bölgesi yerlisi olan Türklere ait sözlü edebiyat geleneğine yer verilmesi ortak Türk tarihinde sosyal siyaset uygulamaların en eski izlerini incelemek suretiyle tespit etmek ve irdelenmek için, ayrıca bu yoldan ortaya çıkarılacak bulguların daha sonra yapılacak başka araştırmalar için de bir zemin ya da ilgi alanı oluşturması bakımından çok önemlidir.

Avrasya coğrafyasının engin bozkırlarında yaşayan göçebe kavimlerin hem maddi hem de manevi kültür bakımından yerleşik toplumlarla aynı gelişme düzeyinde bulunduğunu savunan tanınmış Rusyalı tarihçi Lev Gumilöv (1970: 38-39; 1987: 31; Togan’da 2004) göçebe kültürlerde tarihin mitolojik ve destansı anlatım yoluyla kuşaktan kuşağa aktarıldığını, kahramanlık destanların ise o dönemde günümüzdeki literatürün bir karşılığı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla destanların da bir halkın geçmişiyle ilgili araştırmalarda güvenilir kaynak niteliğinde değerlendirilebileceği söylenebilir.

Kuşaktan kuşağa sözlü bir gelenekle ozan ve anlatıcılar tarafından korunarak aktarılan destanların böylesine önemli bir konuya kaynaklık olarak seçilmesinde etkili olan başka bir husus da Reşidettin’in sözleri olmuştur. Çalışmasını her Türk toplumunda en saygın anlatıcı ve destancılarından duyduklarına güvenerek meydana getirdiğini vurgulayan Reşidettin’in (1952a: 50, 75; Maynogaşeva’da 1997: 11-47) her halkın sözlü geleneğinde yer alan kaynakların saygıyla karşılanması gerektiğini yazmış olmasını kesinlikle bir tesadüf olarak değerlendirmek güçtür.

Destanların tarihsel derinliği ise bilim adamları tarafından araştırılmaya devam edilmektedir. Hakas kahramanlık destanlarında korkunç yaratıklarla mücadele, kız kardeş, eş, çocukların kaçırılması gibi kimi olayların kökleri itibarıyla ta ilkel toplum düzeni devrine, o devirde anaerkilliğin yerine ataerkilliğin geldiği döneme dek indiğini ileri sürmektedir (Maynogaşeva 1997: 11-47).

Aynı zamanda günümüzde birbirinden çok uzaklarda yaşayan Hakas ve Saha Türklerinin destanlarında yer alan kesitler büyük ölçüde benzerlik taşımakta, bu ise Hakas ve Sahaların atalarının birbirine çok yakın ya da bir arada yaşadığı bir döneme işaret etmektedir. Buna benzer paralellikler Sibiryadaki diğer Türk ve Moğol halklarına ait destanlar açısından çizilebilmekte, çünkü bu önemli husus bir zamanlar bu halkların ortak bir kültürel dairede yaşayıp ortak atalar mitolojisinden beslendiklerini göstermektedir (Maynogaşeva 1997: 11-47).

Kavramsal boyuta geçmeden önce bu yazıda kullanılan “eski Türk” kavramının Merkezi Asya ile Milattan önceki dönemden itibaren etnografya dönemini ya da daha doğrusu Güney Sibiryaya olarak da bilinen Merkezi Asya bölgesine Rusların gelmesiyle son bulan dönemi kapsayan tarihsel sınırlar dâhilinde ilgisi bulunan bütün Türk halkları için kullanıldığını belirtmekte fayda var.

Konunun Kavramsal Boyutu

Bu araştırmanın giriş bölümünde kavram olarak genişçe tartışılan eski Türk döneminde sosyal siyaset anlayışı konusuna girmeden önce bu konuyla ilgili kimi kavramların tanımlanmasına ilişkin bir çerçevenin verilmesi yararlı olacaktır. Çünkü böylece, yazıda yansıtılan inceleme çalışması esnasında kullanılan kimi kavramların anlamları çok daha iyi anlaşılacaktır, aynı zamanda bu kavram kargaşasından kaçınılmasına da katkıda bulunabilecektir.

Sosyal politika (Latince kökenli *socialis* [toplumsal, toplumla ilgili] + eski Yunanca kökenli *politikē* [devleti yönetim sanatı]) (Slovar inostrannih slov 1964: 508, 604, 605).

Sosyal siyaset, sosyalist tanımlama yaklaşımına göre, toplumda “sınıf, ulus, topluluk, sosyal grup, kolektif ve kişiliklerin gündelik yaşantı kültürünün, demokratikliğinin, sosyal adaletin geliştirilmesi, refahının yükseltilmesine yönelik gidişatın özel önlemler yardımıyla oluşturulması ve gerçekleştirilmesini ihtiva eden” siyasi yönetim anlayışıdır (Smirnov 1989: 191).

Sosyal siyaset (sozialpolitik, politique sociale, social policy), “toplum ve devlet tarafından toplumun sosyal alan, refah, çalışma, yaşam vs. Koşullarının geliştirilmesine yönelik faaliyeti”dir (Osipov 1998: 249).

Yoksulluk, yoksunluk veya temel insani gereksinimlerin karşılanamaması durumunu kapsayan ve asgari ya da yetersiz gelir seviyesini biraz aşan bir kavramdır (An Urbanizing World 1996: 108).

Yoksulluk konusunu ise geçen yıl, yani 2007 yılında Rusya’ya katılmasının 300. yıldönümünü kutladığı Hakas ülkesinin 300 yıl boyunca dahilinde bulunduğu Rusya’da bu konudaki sosyal gelişmeler ışığında

değerlendirmekte yarar vardır. Üstelik konumuz eski Türklerde sosyal politika ve bu uygulamalar ışığında toplumu oluşturan bireylerin ya da toplumsal tabakaların sosyo-ekonomik durumunun değerlendirilmesi olunca günümüz Rusya'sını yine bu parametreler açısından irdelemenin yararlı olacağı kanısındayız. 1990'lı yılların Rusya'sında sosyo-ekonomik tabaka ya da nüfus katmanları asgari geçim standardına göre tespit edilmekteydi. Bu standarda göre yoksulluk sınırları dahilinde yaşayanlar yoksul olup ekonomik açıdan asgari geçim normundan çok altındaki bir düzeyde gelir kaynağına sahip bulunan kimselerdir. Dar gelirli kesim ise yoksul kimselerle kıyasla daha iyi durumda bulunan ve en önemlisi asgari geçim normu seviyesine ya da bu seviyeden daha yüksek olsa da asgari tüketim sepetinden daha düşük düzeyde gelir seviyesine sahip bulunan kimselerden oluşmaktadır. Bu iki kategori haricinde Rusya'da söz konusu dönemde orta halli, iyi gelirli ve zenginler tabakalarından oluşan üç sosyo-ekonomik nüfus kategorisi mevcuttu, ancak bizleri ilgilendiren esas nüfus kategorilerine burada değinmiş olduğumuz için anılan son üç kategoriye burada yer verilmeyecektir. Yalnızca 1998'de Rusya'da meydana gelen mali krizin sonucunda yukarıda değinmiş olduğumuz iki nüfus kategorisinde nicel artışın yaşanmış olduğunu ifade etmek gerekir. Ayrıca, Rusya'da asgari tüketim normundan aşağı düzeyde gelir seviyesine sahip olan nüfus oranı genel nüfusun içerisinde %40 ya da daha fazla bir orana denk gelmektedir. Genel olarak ise dar gelirli kesimle yoksul kesim Rusya nüfusunun içerisinde %70'lik gibi bir oranı çoktan aşmıştır (Prozorovskaya 2004: 131-134).

Rusya'da refah düzeyi boyutunda olmakla birlikte konumuz bağlamında işlerin durumunu daha yakından öğrenebilmek amacıyla başka bir kaynağa da başvurmakta yarar vardır. Bu kaynak 2006 yılının Eylül ayında Fond Obşçestvennogo Mneniya (*Kamuoyu Vakfı*) tarafından 18 ile 55 yaş arası olup bölge, eyalet ve cumhuriyet olmak üzere Rusya'nın toplam 44 idari birimden bulunan köy, ilçe, şehir gibi 100 yerleşim biriminde yaşayan her eğitim ve ekonomik gelir düzeyine sahip kesime mensup Rusya Federasyonu yurttaşıyla gerçekleştirilen sosyolojik araştırmanın sonuçlarıdır. Bu araştırmanın sonuçlarından biri ise anket çalışmaları bağlamında görüşülen her dört kişiden biri "ekmek parasının bile" olmadığını beyan etmiştir (Golovaçöv 2006: 6). Hatta Rusya'nın içerisinde en zengin yer olarak kabul edildiğinden herkesin para kazanmak amacıyla gelip iş bulmaya çalıştığı Moskova'da araştırma kapsamında görüşülen yurttaşların %10'u zaman zaman ekmek alımında para yönünden sıkıntı çektiği anlaşılmıştır (Golovaçöv 2006: 6). Aynı araştırmaya göre %28 oranında insanlar giysi alabilmekte zorlanmaktadır (Golovaçöv 2006: 6). 2000 yılı itibariyle Rusya'da yoksulluk sınırının altında yaşayan yurttaş sayısı 53,5 milyon kişiydi (Golovaçöv 2006: 6).

Günümüz Rusya'sında nüfusun yukarıda çizilen sosyo-ekonomik profilinin yanı sıra eski Türk döneminde bu alanda mevcut duruma göz

atılmasının kıyaslama açısından ne denli yararlı olacağı daha iyi anlaşılabilir. Elbette eski Türk dönemine ilişkin olarak günümüzde yapıldığı gibi sosyo-ekonomik araştırmalara ilişkin veriler açısından yürütülmesi çok daha güç olduğu da tartışılmazdır. Böyle bir çalışmanın esas olarak daha çok destan, masal, ayrıca eskiden günümüze ulaşan yazılı tarihsel kaynaklara dayanılmak suretiyle yürütülebileceği açıktır. Ancak bu gibi malzemelere güvenmek aslında günümüzdeki veri bankalarına güvenmek kadar geçerli olabileceği güşüncesini de kolay kolay bir kenara atılabilecek bir şey değildir.

Sosyal güvenlik (social security, soziale sicherung, securite sociale), toplumun bireylerine ya da belirli kesimlerine yönelik olarak maddi yardımın sağlanması ve hizmet sunulmasına ilişkin etkinlikler, fonların bütünüdür (Osipov 1998: 206). Ayrıca, anayasal düzeyde bireylerin sosyal haklarını garanti altına alan önlemlerin ve hukuki normların bütününe ifade eden sosyal garanti kavramı (Osipov 1998: 50) vardır. Eski toplumlarda özellikle bu alanda hukuksal anlamda herhangi garanti kapsamındaki haktan söz etmek belki de güç olabilir. Ancak eski Türk yazıtlarına ve eskiden günümüze ulaşan destanlardaki metinlere güvenilirse sonuç itibarıyla eski Türk toplumunda sosyal siyasetin sonuçlarının en azından beyan düzeyinde ya da gerçekten de uygulanması seviyesinde varlığından söz edilmesi söz konusu olabilir.

Mit, “gerçekliğin, eski kültürlerde sembolik-motifli şeklinde bilinen tek açıklaması” olup etnik sosyo-kültürel boyutta insan davranışlarının örneklerini ihtiva eden bir kaynaktır (Beydili 2005: 373-378). Şamanlık konusunda dünya çapında önde gelen araştırmacılarından Romen kökenli Mircea Eliade de miti geleneksel çerçevede insanların davranış kalıplarını oluşturma, hatta onları belirleme gibi işlevleri yerine getiren bir temel olarak tanımlamaktadır (Beydili 2005: 373-378). Bu tanımlamanın ele almış olduğumuz konumuz itibarıyla çok önemli olduğunu burada vurgulamakta yarar vardır.

Mit (eski Yunanca *mythos*), “eski halkların dünyanın yaratılması, doğal olayları tanrılar ve efsanevi kahramanlar hakkındaki algılayışlarını anlatan destan” (Slovar inostrannih slov 1964: 415). Kanımızca ku tanımlamada ise yapılan eksikliklerden biri destan ve mitlerin insanların davranış kalıplarını ya da davranış beklentilerini yansıtan yönünün belirtilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Mitoloji (eski Yunanca *mythologia*) (Slovar inostrannih slov 1964: 415) sözcüğü eski Yunanca *mythos* (söz, anlatı, destan) ile *logos* (anlam, kavramı öğreti) sözcüklerinden oluşmakta olup eski dönemlerde yaşayan halkların dünyanın yaratılışı, dünyadaki doğa olayları, inançsal varlıklar ve efsaneleşmiş şahsiyetler ilgili algılayışlarını yansıtan anlatı, destanların toplamıdır.

Türlere ait mitoloji, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e göre Türk toplumsal düzenine ışık tutan bir ayna işlevini görüp dünyada mevcut diğer mitolojilerden

farklı olarak “ölü fikir ve anlayışlardan” ibaret değildir. Ögel, Türk mitolojisini “bir hayat yolu” olarak betimlemiş ve topluma biçim veren ve bu biçimi denetleyen bir çeşit bilgi ve düşünce bankası olarak betimlemiştir (İvgin 2005: 5-7).

Eski Türklerde Sosyal Siyaset Anlayışı

Sözlü edebiyat dâhilinde bulunan kahramanlık destanlardan yararlanacak olursak eski Türklerde hem iç hem de dış sosyal siyasetin varlığından söz edilebilir.

Eski Türklerde toplum içi sosyal siyaset uygulamaları konusunda eski Türk yazılı metinlerin yanı sıra Hakas Türklerinin toplam 16.000 civarına dizeden oluşan Huban² Arıĝ³ adlı kahramanlık destanına başvurulmuştur. Bu destanda Hakas Türklerinin atalarının eski dönemlerde ne gibi sosyal siyaset anlayışı olduğu konusunda fikir edinebilecek düzeyde kaynak vardır. Bu destanda başkahraman ise Huban Arıĝ adlı bir alp kızdır. Bu özellik de, eski Türk döneminde toplumsal düzen bağlamında cinsiyetler durumunun destanlarda nasıl yansıtıldığı ya da nasıl bir yansımasını bulduğu veya ne biçimde tasarmlandığının anlaşılması açısından çok önemlidir.

Örneğin, babası Hara Han’ın bir savaşta ölmesi üzerine anası Hıyan⁴ Arıĝ tarafından halka, ülkeye Hanlık edecek kimse olarak tanıtıldıktan sonra Huban Arıĝ’ın bu önemli görevdeki ilk icraatı şöyle olmuştur. Huban Arıĝ alp kız ölen babası Hara Han’ın Hanlık cüppesini giydikten sonra ilk önce yöneteceği toplumdaki sosyo-ekonomik açıdan en az korunan kesimlere yönelik sosyal yardım uygulamalarını gerçekleştirmiştir. Destanda bu uygulamalar şöyle tarif edilmiştir:

*Huban Arıĝ, Han’ın yerine Hanlık cübbesini,
Bey’in yerine Beylik cübbesini giydi.
Giyimsiz kişiye
Giyimin en iyisini giydirdi,
Atsız kişiyi [ise]
Atın en iyisine bindirdi (Huban Arıĝ 2006: 89).*

Yani burada Hanlık görevini ölen babasından devralan Huban Arıĝ’ın sosyal yardım anlayışını tatbik ederken yalnızca asgari düzeyde bir

² Huban sözcüğünün günümüzde Altay Cumhuriyeti’nde yaşayan Kumandin Türkleri adıyla olan benzerliği dikkat çekmektedir.

³ Arıĝ ise “arı”, “kutsal” ve “doğru” demektir.

⁴ Hıyan, Hakas Türkçesinde “kemiklere kadar üşüten sert kış rüzgârı” anlamına gelir.

uygulamanın ötesinde yardımı en iyi biçimde yapmaya özen gösterdiğine de tanık olunmaktadır. Nitekim atı olmadığı için yaya kalan kimselere sadece sıradan bir at vermekle yetinmeyip, Huban Arıĝ “atın en iyisi” olmasına dikkat ettiği sonucuna da varmak olanaklıdır. Aynı biçimde giyim-kuşamdan yoksun yaşayan kimselerin “giyimini en iyisi” ile desteklendiğini anlamak mümkündür.

Böyle bir gayret aynı zamanda eski Türkler toplumunda kesin bir biçimde yoksulluk denilemezse dahi sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı kimselerin bulunduğuna işaret etmektedir. Ancak böyle kimselere yönelik devlet yönetiminin sosyal siyaset uygulamalarının söz konusu olduğu da görölmektedir. Aslında böyle bir gerçekliğin destanlarda gizlenmesi yerine açık ve hatta çıplak bir biçimde ortaya konulması Türk mitolojisinin özünü oluşturan destanlara yönelik güvenebilirlik düzeyi lehine işleyen bir durumdur.

Hakanlık görevine yeni başlayan Huban Arıĝ’ın böyle bir eylemin ardından ilk söylevine de burada yer verilmesi yararlı olacağı kanısındayız. Bununla birlikte söz konusu destanın başkahramanının konuşmanın yerine ilk önce sosyal yardım ve destek içerikli icraattan başlamasının çok ilginç bir nokta olduğunu burada vurgulamak isteriz. Huban Arıĝ’n yeni görevde gerçekleştirmiş olduğu ilk konuşması ise şu şekilde olmuştur:

*Açlıkta kimse kalmasın,
Aş [ve] yemeđin en iyisini yiyiniz.
Giyimsiz ve kuşamsız
Çapullar giyinip kimse dolaşmasın,
Giyimin en iyisini giyiniz.
Para karşılığı kimse sömürülmesin,
Halkı kimse baskı altına almaya kalkışmasın,
Yalnız kulunu at ediniz,
Yalnız balayı er yapınız...
İyilik ve düzen içinde yaşayınız,
Birlik, dirlik ve beraberlik içinde olunuz.
Yakında yurtlu halkla
Bozuşmadan, iyilik ve düzen içinde yaşayınız... (Huban Arıĝ 2006: 89).*

Yukarıda verilen destandan örnek kesitte devlet yöneticisinin yalnızca toplumun içinde en zayıf kesimlere yönelik olarak sosyal yardım uygulamasının yanı sıra halkın kendisine de bir takım öğütler vermektedir. Bu öğütlerin ise, toplumun içinde artık devlet ya da ülke yönetimi tarafından değil, toplumu meydana getiren bireylerin kendi aralarında sosyal dayanışmayı teşvik edici mahiyette olduğu ifade edilebilir. Örneğin bu destandan getirilen kesitte, dirlik, birlik ve dayanışma içinde yaşanılmasıyla birlikte toplumun içinde bireylerin başkalarını sömürmeye ve halkı baskı altına almaya kalkışılmaması yönünde ülke yönetiminin tutumu açık bir biçimde çizilmektedir. Sonuç olarak, yukarıda

verilen kısa örneklerden yola çıkarak, eski Türklerde sosyal siyasetin yalnızca devlet-yoksul birey düzleminde değil, aynı zamanda birey-birey ya da toplum-birey düzlemlerinde de uygulandığını ifade etmek olanaklıdır.

Anılan destanın metninde eski Türk döneminde yöneticilerin yönettikleri halkı varlıklı tutmaya yönelik yaklaşımlarını doğrulayan sözler bulmak pek olasıdır. Eski dönemlerde dünyevi hayat ile bu dünya ötesi yaşam birbirinden düşünce ve algı bazında günümüzdeki kadar kesin çizgilerle ayrılmadığı bir ortamda bu dünyadan öteye geçişlerin en azından destanlara ve genel olarak mitolojiye dayanacak olursak çok daha saydam olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim, Huban Arığ destanında da kahramanlar insanların yaşadığı dünyadan öte dünyalara geçebilmektedir (Huban Arığ 2006: 75-76). İşte böyle bir ortamda ölen insanların *sürün* olarak bilinen ruhları öte dünyaya yolculuk sırasında “dokuz günde yüzerek geçilmez” genişlikte büyük bir nehirden sandalla öte kıyıya geçirilmekte, ancak sandala binebilmek için oluşan uzun uzadıya kuyrukta “akçeli kişiler engelsiz hızlı” ilerlerken, “akçesiz kişiler ise yıl boyu” sandallara yanaşabilmekte güçlük çekmekte olduğu gözlemlenebilir (Huban Arığ 2006: 77). Bu ise eski Türk döneminde destana yansıyan biçimiyle inançsal boyutta bile önceliğin zenginlere verildiğini vurgulanması açısından çok önemli bir noktadır. Buradan hareketle ülke yöneticilerinin niçin kendi halkını varlıklı kılmaya, yoksul varsa bunların da “en iyi”lere sahip olabileceği biçimde desteklenmesine çalıştıkları daha açık bir biçimde anlaşılabilir. Daha doğrusu sosyal politika uygulamalarının eski Türklerde dünyevi ve manevi ya da ruhsal boyutta bir bütünlük arz ettiği ifade edilebilir.

Eski Hakas kahramanlık destanlarından Altın Çüs (1987: 137)’te de Alp Han halkına seslenirken şöyle demektedir:

*... Hiç bir zaman yaya dolaşmayın,
Atların en iyilerini koşup binin,
Yırtık giysiler atın,
En iyi giysiler giyin.*

Eski Hakas kahramanlık destanlarından biri olan Altın Arığ (1997: 493, 494)’da ise destanın sonunda halk tarafından kağanlığa seçilen Hannıĝ Hilis⁵ tarafından gerçekleştirilen yönetim yine sosyal siyaset odaklı eski Türk yönetim biçimine uygun bir biçimde ya da bu biçimi yansıtan bir şekilde tarif edilmektedir:

*Yerli halk [üzerinde] yönetimini sürdürdü,
Atsız kişiyi ata bindirdi,
Giyimsiz kişiye giysi giydirdi,*

⁵ Kanlı kılıç

*Öksüz kulunu at [oluncaya dek] besledi,
Öksüz çocuğu er [oluncaya dek] yetiştirdi...*

Bununla birlikte yukarıda anlatılanların aslında tarihi Türklük belgeleriyle de örtüşüğünü ifade etmek lazım.

Nitekim Bilge Kağan tarafından söylenen ve eski Türk yazıtlarında ebedileşen sözleri bu anlamda çok önemlidir: “İşte aşsız, dışta donsuz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım.” (Ergin 1973: 25). Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere eski Türk döneminde yönetici kendi halkına yönelik sosyal politika uygulamıştır. Böylece, kağanın halkının hem sayısal hem de niteliksel, yani refahı açısından artış kaydetmesi uğruna çalışmış olduğu ifade edilebilir.

Eski Türk döneminde devletin ileri gelenlerden biri olup Bilge Kağan’ın küçük kardeşi olan Kül Tegin adını taşıyan yazıtın küçük metninde Bilge Kağan’ın şu sözleri var: “ka(g)an ol(u)r(u)p yok çı[g](a)n bod(u)n(u)g koop kuubr(a)td(i)m : çıg(a)n bod(u)nug b(a)y kılt(i)m : (a)z bod(u)nug ük(ü)ş kılt(i)m : / *Kağan olarak [tahta] oturunca yoksul halkı hep derleyip topladım. Fakir halkı zengin yaptım. Az halkı çok yaptım...*” (Kül-Tegin 2003: 119, 125).

Ağabeyi Bilge Kağan hakan olduktan sonra Kül Tegin’in bu konuda söylenen ve Kül Tegin yazıtının büyük metninde yansıtılan sözleri de oldukça ilginç olabilir: “(e)ç(i)m k(a)ğ(a)n ol(u)r(u)p(a)n : türük bod(u)n(u)g yiçe itdi : <yiçe> igitti ç(i)g(a)n(i)g b(a)y kıltı : (a)z(i)g ük(ü)ş kıltı : / *[ağabeyim] kağan olunca Türk halkını yeniden düzenledi. Yoksulu zengin yaptı. Az olanı çok yaptı*” (Kül- Tegin 2003: 130, 151).

Eski Türk döneminde kağanlar bile hep budunlarının, yani halklarının sevgisini ve saygısını kazanmak için uğraş içindeydi (Ögel 608-623; Rakıcı’da [http://www.geocities.com/begunay/z10.htm#_ftn35] 11.06.07/09:00).

Halkın sevgi ve saygısını ise halkın sorunlarına çözüm bulmak, meseleleriyle ilgilenmek suretiyle kazanmak mümkündü. Nitekim, Bilge Kağan bu konuda şunu söylemektedir: “: n(e)η yıls(i)g bod(u)nka ol(u)rma(d)i)m : içre (a)şs(i)z : t(a)şra tons(u)z : y(a)b(i)z y(a)bl(a)k bod(u)nta üze ol(u)rt(u)m : ... : türük bod(u)n için : tün ud(i)m(a)d(i)m künt(ü)z ol(u)rm(a)<d(i)m> : ... : ölt(e)çi bod(u)n(u)g tırgürü igitt(i)m : y(a)l(a)η bod(u)n(u)g tonl(u)g : çıg(a)n bod(u)n(u)g b(a)y kılt(i)m : (a)z bod(u)n(u)g ük(ü)ş kıltım : (i)gar (e)ll(i)gde [(i)gar k(a)g(a)nl(i)gda yig kılt(i)m / *Zengin ve varlıklı halk üzerine oturmadım. İçi aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil halk üzerine kağanlık ettim... Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım... ölecek halkı diriltip besledim. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin yaptım; az halkı çok yaptım, güçlü el-ülkeyi, güçlü kağanı olduğundan daha iyi yaptım*” (Kül-Tegin 2003: 132, 153)

Budun olarak bilinen halk eski Türk döneminde toplumu ve devleti yöneten kağan ile belirli bir uyum içerisinde varlığını sürdürmekteydi. Türk tarihine ışık tutan Çinli kaynaklara bakıldığında orada bir Türk kağanının “boylarım bolluk içinde yaşıyor, bu bana yeter” diye söylediği görülmektedir (Roux 2007: 138). Kağanın ifade etmiş olduğu bu sözler, gerçekleri yansıtmamasına bakmaksızın, o dönemde Türk ülkesinin yönetici tarafından aslında doğrudan sosyal refah kavramından söz edildiği anlaşılabilir. Halkın varlıklı bir yaşantısıyla ilgili bu durum ise yukarıda anlatılan ve dile getirilen görüşümüzle de uyum içerisindedir. Böylece bu dünyada varlıklı, yani *bay* yaşam ile öte dünyadaki yolculuğun rahat geçmesinin birbirine bağlantı içinde olduğunun tarihsel kaynaklar boyutunda da izlenebildiğini görebilmekteyiz.

Dış sosyal siyaset bağlamında da yine Hakas Türklerinin eski kahramanlık destanı Huban Arıĝ'ın çok yardımcı olabileceği kanısındayız. Her ne kadar destanlar Örneğin, Hakas Türklerinin çok eski dönemlerden günümüze kadar ulaşan milli kahramanlık destanında başkahraman Huban Arıĝ hem içte halkına sosyal politika bağlamında destekte bulunmakta hem de düşmana esir düşen halkını kurtarıırken insanların yalnızca kendilerine ait malı götürmelerini, yabancıların malvarlığına dokunmalarını emretmektedir. Yani, buradan hareketle zaten kendi halkına yönelik olarak sosyal destek uygulaması söz konusu iken, düşmanın tutsaklığından kurtarılan halkına ya da tutsak edilip yabancı yurtlarda yaşamaktan azat edilen insanlara yalnızca kendine ait malı yurduna götürmeleri ile ilgili buyruk vermesi, düşman ülkesinde yaşayan halkın bireylerine yönelik sosyal politika yaklaşımını çok açık bir biçimde yanıtılmaktadır. Çünkü düşman yenildiğinde bile düşman yönetimindeki halkın mallarına dokunulmaması söz konusu bu halkın sosyo-ekonomik olarak herhangi bir mahduryete uğratılmaması anlamına da gelebilmektedir. Bu aslında çok önemli bir noktadır. Örneğin, Hakas Türklerinin eski kadın yiğitlik destanı Huban Arıĝ'da baş kahraman düşmanları Ay Mirgen ile Kün Mirgen'i mağlup ettikten sonra bu kahramanların ülkesinde tutsaklıkta bulunan ve artık “yerli” sayılan halka şöyle seslenmiştir:

Nereden geldiyseniz, yerli halk,

Oraya geri dönünüz.

Özünüzün malını ayırıp götürünüz (Huban Arıĝ 2006: 103).

Buradan da anlaşılacağı kadarıyla başkahraman Huban Arıĝ kendi halkına değil, yabancı ülkede düşmanlar tarafından tutsaklıkta tutulan halka yardımcı olmaktadır. Ancak bu yardımı yaparken, kurtarılan halka nasihat gibi bir buyruk salık vermektedir. Bu buyruğa göre azat edilen halk yalnızca kendisine ait malını tespit edecek ve öz yurduna götürecektir. Aynı zamanda özgürlüğüne kavuşturulan halk kendisine ait olmayan mala dokunmayacaktır. Yani, savaş ortamında bile hem tutsak edilmiş yabancı halka hem de mağlup

edilen düşman yönetimi altında yaşayan halka böylece sosyal siyaset uygulanabilmektedir. Malvarlığı rejiminde dikkatli bir biçimde ve doğal olarak imkânlar dâhilinde herhangi eksilmenin ve bir tarafın haksız zenginleşmesi, dolayısıyla da öbür tarafın haksız yere yoksullaşmasının önlenmesi lehinde bir tutum izlenmesi suretiyle uygulanmaktadır. Sosyal siyaset bağlamında böyle bir tutum aslında çok önemlidir. Hele eski dönemlerde ganimet gibi kavramların olduğunu hesaba katarsak destanlarda bunun çok haricinde bir tutumun sergilendiğini ifade etmek olanaklıdır.

Huban Arığ tarafından yukarıda anlatılan yaklaşım çerçevesinde salık verilen buyruk bağlamında tutsaklıktan kurtarılan halk ta kendisine ait malları ayırmaya girişti ve sonuçta “şarkı ve ezgi mırıldanarak” yurduna dönmüş, ayrılırken de kendilerini kurtaran kahramanlara “minnetlerini sunup, onları öv”müştür (Huban Arığ 2006: 103).

Hakas halk destanı Huban Arığ’da başkahraman alp kız Huban Arığ’ın babası Hara Han [*Kara Han*], ülkesine saldırıp “tok ve semiz mal” ile “onur sahibi halkı”ni tutsak edip yabancı diyarına götüren düşmanlara karşı hayatını ortaya koyarak sefere çıkmıştır. Hara Han’ın ülkesine saldıran taraf olan “alp üstünü Kök Molat ile Kögetey Mirgen” (Huban Arığ 2006: 65) ülkesine sefere Hara Han, kızı Huban Arığ ve alp kız Kök Nincil çıkmaya karar almıştır (Huban Arığ 2006: 66). Hara Han bu kararı şöyle gerekçelendirmiştir:

*...Yamanlık eden yamanlarla,
Savaşmaya ben gidiyorum.
Öç veren düşmanlardan,
Öç almaya ben gidiyorum...* (Huban Arığ 2006: 67).

Halk ve malın özgürlüğe kavuşturulup geri alınması uğruna çıkılan seferin çok tehlikeli olduğunun farkında olunmasına işaret eden şey ise Hara Han’ın şu sözleridir:

*Sevdiğim can balalarım,
Arı gücümüz kalsa
Tok ve semiz malı geri alarak döneriz.
Arı gücümüz kalmazsa,
Ayrılıp ölür kalırız.
Ulu gücümüz yetse,
Onurlu halkı azat ederiz.
Ulu gücümüz yetmezse,
Geçip ölür kalırız.
Basılan ayak geri çekilmez,
Tutulan el salınmaz...* (Huban Arığ 2006: 69).

Nitekim bu sefer esnasında çıkan kanlı bir savaşta Huban Arıĝ'ın babası Hara Han kahramanca ölmüştür (Huban Arıĝ 2006: 72). Kendi hayatını ortaya koyup onurlu halkını tutsaklıktan kurtarmak adına sefere çıkan Hara Han'ın öldüğü savaşta galibiyetle çıkan Huban Arıĝ ve Kök Nincil, Kağanın düşündüğünü yerine getirerek onurlu halk ile malları azat edip öz yurtlarına göndermiştir (Huban Arıĝ 2006: 74). Burada da eski Türk geleneğinde sosyal siyaset anlayışı kapsamında yöneticilerin yaşamlarını tehlikeye atmak suretiyle halkını ve malvarlığını düşmana karşı korumakta, halkı tutsaklığa düştüğü takdirde ise halkı azat etmek üzere savaşla sefere çıkmakta olduğu görülebilir.

Sosyal politika uygulamaları bağlamında söz konusu destanda yalnızca başkahraman cephesinde yer alan halk üzerinde durulmamaktadır. Bunun yanı sıra bu uygulamaların yukarıda da belirtildiği gibi diğer halklara yönelik olarak da yansıtıldığına dair ipuçlarını bulmak mümkündür. Bunun da ötesinde bu destanda savaş gibi sosyal kriz dönemlerinde savaşın her yanında yer alan halkların muzdarip ve sosyo-ekonomik açıdan çok büyük kayıplara uğradıkları da dile getirilmektedir. Örneğin, Hara Han ve Huban Arıĝ ülkesine saldıran Kök Molat⁶ ile Kögetey⁷ Mirgen⁸ kardeşlerinin Hanlık ettikleri ülkede meydana gelen savaşta yerli ve yabancı halkların çektiklerine de yer verilmektedir. Oysaki zaten saldıran birer düşman olan bu kahramanların ülkelerindeki halkın çektikleri, dolayısıyla sosyo-ekonomik açıdan maruz kaldıkları kayıplara yer verilmemesi günümüzdeki insanlara çok daha mantıklı gelebilirdi. Nitekim günümüz insanının düşman safında cereyan eden bu tarz sorunlara genelde yer verilmesi bir istisnai durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Huban Arıĝ destanında ise düşman ülkesi olduğu halde bu topraklarda yaşayan insanların savaşta dolayı düştükleri durumu aydınlatan sözcüklere yer verilmesi, bu açıdan çok ilgi çekicidir. Düşman ülkesinde yaşayan insanların çektikleri söz konusu detanın içinde şu şekilde aktarılmıştır:

*...Evlerinde yaşayan yerli-yabancı halkın tümü
Yemek yemeden, aştan kopup,
Çiğlikler atıp, bağırmaktadır.
Kimisi bala⁹m nerede,
Kimisi de anam nerede, diye
Günden güne haykırmaktadır... (Huban Arıĝ 2006: 214).*

Kadın-erkek ilişkilerindeki durum ile toplumdaki sosyal refahın cinsiyetler arası dengesi arasında da bir bağlantı kurmak gerekirse eski Türk

⁶ Sağlam çelik

⁷ Sirius

⁸ Keskin nişancı, avcı ya da atıcı

⁹ Çocuk

toplumunda kadın ile erkeğin “birbirine tamamen eşit” (Roux 2007: 138) olduğunu ve “cinsiyet ayrımı[nın] asla gözetilmiyor” olduğunu (Roux 2007: 138) ifade etmek gerekir. Oldukça geniş serbestliğe sahip bulunan Türk kadınları o dönemlerde neredeyse erkeklerin yaptığı bütün işleri yapabilmekteydi (Roux 2007: 138). Ayrıca kadınlar ata binebildiği gibi ava da gidebilmekte, kavga yapabilmekte, Şaman ritüellerini gerçekleştirebilmekteydi (Roux 2007: 138). Toplumsal boyutta Türk kadınları urukları (sülale/klan) içerisinde etkin bir konumda olup devlet yönetiminin içinde yüksek mevkilere de gelebilmekteydi (Roux 2007: 138).

Bir başka Hakas destanı olan Han Tönis'te (2007: 289-290) destanın başkahramanı Han Tönis, halkını tutsak düşüren Hushun (*Kuzgun*) alıp öldürdükten sonra bu yabancı bölgede yaşayan halktan öz halkını bulmasına yardım etmelerini rica ederken şöyle der:

*...Ülkesi olan kişiler ülkenize,
Nehri olan kişiler nehir kıyılarınıza,
Geri dönün, yaşayın.
Üstünüz diye övünenler,
Özürlüünüz diye üzülenler hiç olmasın...
Yakası güzel giysi giyin,
Göğsü yüksek ata binin,
Yeriniz yer olsun,
Suyunuz su olsun!
Aşınız aş olsun!
Tuzunuz tuz olsun!
Başkasına ait sermayeyle sermayeli hiç olmadım,
Başkasına ait malla mal sahibi hiç olmadım,
Başkasına ait yazgı üzerinden mutluluk sahibi hiç olmadım!...*

Burada gösterilen küçük bir örnek kesitten de anlaşılacağı üzere başkahraman Han Tönis hiç bir zaman başkasının parasına, malına ve mutluluğuna el koymak suretiyle yazgısını yaşamadığını özellikle vurguladığına tanık olmaktayız. Aynı zamanda başkahramanın burada yabancı halka, bu halkın düşman bir kahraman Hushun alpin ülkesinde yaşadığına karşın, hayır dolu sözler söylemekte olması hem yabancı hem de yenik düşen toprakta yaşayan topluma ve bu toplumu meydana getiren bireylere yönelik çok başka boyuttaki sosyal politikanın belki de küçük bir yansıması olarak algılanabilir. Bütün bunların dışında söz konusu destanın başkahramanı Han Tönis'in bu sözleri yalnızca yabancı halk mensuplarına hitabet şekli olarak da oldukça etkileyici bir yaklaşım gibi algılanabilir.

Yukarıda sözü edilen yabancı topraklarda tutsak yaşayan halk kendi hakını Han Tönis (2007: 295) tarafından kurtarıldığında destanın kahramanı

esaretten çıkan öz insanlarına sosyal siyaset anlayışı çerçevesinde yaptığı konuşma da çok ilgi çekicidir:

*Gözleri güzel yerli tümen¹⁰ albat¹¹ halkım,
Mal güden mirgen¹² erkekler,
Atalarımızın değerli toprağına döndüldüğünde,
Analarımızın can ülkesine geri gelindiğinde,
Yol tozunu [üzerinizden] silktiğinizde,
Akıntılı suda yıkanıp, güzelleşip,
Yakası güzel kip¹³ giyiniz,
Göğsü yüksek ata bininiz,
Geçitli dağ sırtının üstünde
Ak sileke¹⁴ ağacını dikiniz,
Ak koyun kesiniz,
Ak gökyüzüne kadar
Kurbanın buğusunu yükseltiniz.
Ak ineğin ak sütüyle
Ağzlarınızı çalkalayınız.
Kara dertler dağılsın,
Kararan bağrılar ışınlansın.
Kısır¹⁵ inekler kesilsin,
Kıymalı düğünler kurunuz,
Erkeklerin en iyisi toplansın,
Oyunların en zevklileri başlasın,
Kızların en iyisi toplansın,
Kırağı tutmuş canlar ısınsın!*

Konumuz itibariyle bu örnek kesitte de yöneticinin kendi halkına dilediğini ve öğütlediğini çok daha yakından incelemekte yararlı bulmaktayız. Anılan destandan örnek olarak verilen bu kesitte Han Tönis tarafından yönettiği halkına yönelik söylediği sözlerde burada ve destanın diğer yerlerinde (başka destanlarda ve eski Türk yazıtlarında olduğu gibi) “babalık” motifleri de sezilmektedir. Belki günümüzde Anadolu’da da sıkça kullanılan “devlet baba” kavramı ta o dönemlerden beri gelmektedir.

Eski zamanlardan günümüze kadar ulaşan destanlardan toplum yöneticileri tarafından topluma verilen sosyal siyaset mesajlarının ne denli açık bir biçimde yukarıda verilen örneklerden gözlemleyebilmek olanaklıdır.

¹⁰ On bin

¹¹ Öz yönetim sahibi

¹² Keskin nişancı

¹³ Palto

¹⁴ İğdiş edilmiş bir yaşındaki koç

¹⁵ O sene doğurmayacak olan

Han Tönis (2007: 303) destanında başkahraman tarafınan toplum üyelerine verilen sosyal syaet mesajı bu bağlamda dikkate layıktır:

*Öksüz kulun¹⁶u at [oluncaya kadar] büyüünüz,
Öksüz çocuğu er [oluncaya kadar] yetiştiriniz...*

Buradaki mesajda Han Tönis öz halkının mensuplarına toplumun içinde en zayıf kesimin içinde yer alan ana ve babasız çocukların tek başına terk edilmeyip ilgilenilmesi, yetiştirilmesiyle ilgili içerik göze çarpmaktadır.

Bütün verilen örneklerde aynı zamanda yöneticilerin sözlerinde günümüz kavramıyla sosyal güvenlik çerçevesinin belirgin bir biçimde gözlemlenebildiği ifade edilebilir. Çünkü gelir açısından zayıf kesimlere mensup kimselerin toplumun içerisinde desteklenmesine yönelik yöneticilerin telkin ve öğütleri aynı zamanda verili toplumların içerisinde iç huzur ve toplumsal barışın korunmasına ya da bu kavramların işlenmesine uygun zeminin hazırlanmasına yaramaktadır. Toplum üyelerinin yöneticilerin sözlerine uygun davranması ise toplumun içerisinde gelir dağılımının çarpıklığından ya da yaşam standartları açısından en zayıf toplumsal kesimlerin durumundan dolayı sosyal gerilim ile sosyal riskin belirmemesine ve toplumu oluşturan bireylerde sosyal adalet duygusunun zayıflamamasına çok ciddi katkıda bulunmaktadır.

İslam dinine dâhil olmaktan önce ve sonrasında da Türk yöneticilerinin idare ettikleri toplumlarda uyguladıkları iktisat politikaları genellikle sosyal politika endeksliydi, çünkü bu politikalar çoğunlukla halkın refahını artırmayı ya da zedelememeyi amaçlamaktaydı. Böyle bir yaklaşımın eski Türk yazıtında Bilge Kağan tarafından formüle edildiği gibi XI.yy'ın ikinci yarısında da Yusuf Has Hacib tarafından "halkın zenginliği beyin zenginliği" olarak tanımlanmasından devam ettiğini anlamak mümkündür. Bu ise "halk devlet için" anlayışı çerçevesinde uygulanan iktisat politikalarının hâkim olduğu Sasani ve Bizans devlet dönemlerinden farklı olarak Türklerde "halk için devlet" anlayışının daha güçlü olduğunu göstermektedir. Üstelik bu anlayış Orta Asya'dan Mısır'a dek uzanan Türk devletlerinde uygulanan iktisat politikalarından da izlenebilir (Çiçek 2002: 495-515).

Sonuç

Bu çalışmada Türkçe, eski Türkçe, Hakasça, Rusça, İngilizce olmak üzere birçok dilde konuyla ilgili literatür taraması yapılmış, tespit edilen yerler

¹⁶ At yavrusu

konu bağlamında tahlil edilmiştir. Kaynakların arasında başlıca Hakas Türklerinin kahramanlık destanları ve eski Türk metinleri temel alınmıştır. Eski Türklerde sosyal siyaset anlayışı bağlamında yapılan metin çözümlemesinde konuyu doğrulayabilecek ya da konuya destekleyici ışık tutabilecek mahiyette çok sayıda örnek tespit edilmiştir. Bütün örnekler, olanak dâhilinde, yazının içerisinde verilmiş, bu örnekler üzerinden çıkarsamalar yapılmaya çalışılmıştır.

Yazının içinde yer alan örneklerden ise anlaşılacağı üzere eski Türklerde sosyal siyaset anlayışının belki de günümüzdeki kadar karmaşık bir kavramsal boyutta olmasa dahi toplumun en zayıf kesimlerine yönelik korumacı ve destekleyici önlemler anlamında oldukça ileri düzeyde olduğunu ifade etmek olanaklıdır. Ayrıca destanlarda geçen ve sosyal siyaset anlayışını yansıtan tümcelerın birer tarihi vesika olan eski Türk yazıtlarında tasvir edilen sosyal düşünceyle örtüştüğünü görmek ise ayrı bir önem arz etmektedir.

Sosyolojik inceleme çerçevesinde eski Türklerde sosyal siyaset anlayışının araştırılmasının doğal olarak çok daha derin bir tetkik ve tahlil konusu olduğunun bilincinde olmak suretiyle bu çalışmada anılan önemli alanda ipuçları dahi niteliğinde olabilirse kimi bulguların tespit edilmesine gayret gösterilmiştir.

Varılan çıkarsamaların ışığında ise sosyal siyaset anlayışının Türkler için yeni bir kavram olmadığıın, bu kavramın çok eski zamanlardan beri, belki de hukuksal norm haline gelen bir sosyal garanti anlamında olmasa da yine de toplumsal boyutta yöneticiler tarafından etkin ve etkili bir biçimde işlendiğinin altı çizilebilir.

Kaynakça

- ALTIN ÇÜS, (1987). (Destanı Anlatan: Semön P. Kadışev, Kaydeden: V.İ. Domojakov; Rusçaya Çeviren: Vladimir Solouhin). Hakas Kitap Yayıncılığı, Abakan;
- ALTIN ARIĞ, (1997). (Destanı Anlatan: Semön P. Kadışev, Kaydeden: T.G. Taçeyeva), Bilig Yayınları, Ankara;
- AN *Urbanizing World: Global Report on Human Settlements*, (1996). Oxford University Press;
- BAYKARA, Tuncer, (2002). “Türklüğün En Eski Zamanları”, *Genel Türk Tarihi*. (Ed: Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Ali Birinci) Cilt: 1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 345-396.
- BEYDİLİ, Celal, (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (Editörün Notu: Hayrettin İvgin; Önsöz: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu) Yurt Kitap-Yayın, Ankara;
- ÇİÇEK, Kemal, (2002). “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Toplum ve Ekonomi”, *Genel Türk Tarihi*. (Ed: Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Ali Birinci) Cilt: 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 495-515.
- EKREM, Erkin, (2006). “Gök Türklerden Türklere: Türk Kimliğinin Oluşmasına Tarihsel Bir Bakış”. *Türkiyat Araştırmaları* dergisi, Yıl: 3, Sayı: 2, (Güz 2006), s. 5-24.
- ERGİN, Muharrem, (1973). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları No. 1., İstanbul.
- GOLOVAÇÖV, Vitaliy, (2006). “Buloçka s Figoy”, *Hakas Çiri* gazetesi, 29 Eylül 2006, s.6.
- GUMİLÖV, Lev N., (1970). *Poyiski vımuşlennogo tsarstva*. Moskova: Nauka Yayıncılık.
- GUMİLÖV, Lev N., (1987). *Searches for an Imaginary Kingdom*. (Rusçadan İngilizceye Çev.: R.E.F. Smith), Cambridge: Cambridge University Pres.
- GÜNGÖR, Erol, (2007). *Tarihte Türkler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GÜZEL, Hasan Celal, (2002). “Önsöz”, *Genel Türk Tarihi*. (Ed: Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Ali Birinci) Cilt 1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 7-11.
- HAN TÖNİS. (*Han Tonis na tömno-sivom kone*), (2007). (Destanı anlatan: Moisey R. Bayinov, Rusçaya Çeviren: Natalya M. Ahpaşeva), Novosibirsk Kitap Yayıncılığı, Novosibirsk.
- HUBAN ARIĞ, *Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı* (2006). (Destanı Anlatan: Semön İ. Şulbayev, Kaydeden: Alevtina K. Maytakova, Türkiye Türkçesine Aktaran, Giriş Yazan, Kapak Tasarımlayan: Timur B. Davletov), TÜRKSOY Yayınları, Ankara.
- HUNKAN, Ömer Söner, (2005). “Orta Asya’da X-XIII. Yüzyıllarda “Türk” Adı Üzerine Bazı Kayıtlar”. *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 2, Bahar 2005, s. 5-12.
- İVGİN, Hayrettin, (2005). Editörün Notu. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (Celal Byedili), Yurt Kitap-Yayın, Ankara, s. 5-7.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2005) *Türk Milli Kültürü*, 25. basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KIZLASOV, Leonid R., (Ed.) (1993). *Istoriya Hakasiyi s drevneyşih vremön do 1917 goda*. Moskova;
- KÜL-TEGİN, *Orhun-Yenisey Yazıtları. VI-VIII. YY.*, (2003). TÜRKÖY Yayınları, Ankara.

- MAYNOGAŞEVA, Valentina E., (1997). “O Hakasskom geroiçeskom epose i alıptıg nımahe ‘Ay-Huuçin’”, *Hakasskiy geroiçeskiy epor Ay Huuçin*. Novosibirsk: Nauka Yayıncılık, s. 11-47.
- OSİPOV, G.V., (Redaktör) (1998). *Sotsiologičeskiy entsiklopedičeskiy slovar*. İNFA.M-NORMA Yayıncılık, Moskova.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1962). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara.
- PROZOROVSKAYA, Kamilla A., (2004). *Sotsiologiya*. Neva Yayınevi, St.Petersburg. [http://www.geocities.com/begunay/z10.htm#_fn35] (erişim: 11.06.07/09:00).
- RAŞİD-AD-DİN, (1952a). *Sbornik Letopisey*, Cilt: 1, Kitap: 1, Moskova, Leningrad: SSCB Bilimler Akademisi Yayınları.
- RAŞİD-AD-DİN, (1952b). *Sbornik Letopisey*, Cilt: 1, Kitap: 2, Moskova, Leningrad: SSCB Bilimler Akademisi Yayınları.
- REŞİDEDDİN, (1965). *Cami'üt-tevarih*, (A.A.Romanskeviç, L.A.Hetagurov, A.A.Alizade), Cilt 1, Kitap 1, Moskova.
- ROUX, Jean-Paul, (2007). *Türklerin Tarihi – Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, (Çev.: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- SLOVAR İNOSTRANNIH SLOV* (1964). (Baş Redaktör: F.N. Petrov). Altıncı Basım, Sovetskaya Ensiklopediya Yayıncılığı, Moskova.
- SMİRNOV, G.L., (Sorumlu Redaktör), (1989). *Oçerk teorii sotsializma*. Politizdat Yayıncılık, Moskova.
- TOGAN, İsenbike (2004). “Lev Gumilöv’un ‘Sezgisel Tarih’ Anlayışı Üzerine”, (Henüz yayınlanmayan bir makale).
- TÜRKDOĞAN, Orhan, (2004). *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık.